

ПОЛІТИЧНА МАНІПУЛЯЦІЯ ЯК ФЕНОМЕН У ПОЛІТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 67–71

Розглядається феномен політичного маніпулювання як один із способів управління людьми шляхом створення ілюзій або умов для контролювання поведінки. Вивчається вплив, спрямований на психічні структури людини, який здійснюється потай і ставить своїм завданням зміну думок, спонукає та цілей людей у потрібному певній групі людей напрямі.

Щоб з'ясувати таке явище, як маніпуляція у політичному аспекті, потрібно поставити і вирішити такі завдання:

1. Дослідити саме поняття “маніпуляція”.
2. Проаналізувати взаємозв'язок між маніпуляцією та політичною сферою.
3. Спрогнозувати висновок щодо можливих майбутніх змін або дій у цій діяльності.

Людина — це соціальна істота. Індивідум — це абстракція, ідеальне уявлення про ізольовану людину, яке склалося в XVII ст. при виникненні сучасного західного суспільства. Саме латинське слово “індивідуум” — це переклад з грецької “неподільний”. Але на практиці стає очевидним, що саме поняття “міф” відносно індивідуума є неможливим. Людина виникає й існує тільки у взаємодії з іншими людьми і під їхнім впливом. Дитина, яка вихована дикими тваринами (Мауглі; такі випадки відомі і вивчені), не стає красенем. Вона — не людина і вижити не може. Також не може стати людиною дитина, ізольована матір'ю від інших людей. Тобто біологічно закладеної в нас програми поведінки недостатньо для того, щоб ми були людьми. Вона доповнюється програмою, записаною у знаках культури. І ця програма — колективний твір. Отже, наша поведінка завжди перебуває під впливом інших людей, і захистити себе від цієї дії якимось жорстким бар'єром ми в принципі не можемо. Хоча й трапля-

ються такі дубові голови, які намагаються це зробити.

Який же вид впливу на поведінку ми визначимо як маніпуляцію? Ясно, що саме це слово має негативне забарвлення. Ним ми позначаємо той вплив, яким незадоволені, який спонукав нас зробити такі вчинки, через які ми опинилися у програші, а то і в дурнях. Якщо приятель на іподромі умовив вас поставити на кобилу, яка прийшла першою, то, отримуючи в касі виграш, ви не скажете: “Він мною маніпулював”. Ні, він дав вам слушну пораду.

З іншого боку, не кожний вплив, підкорившись якому, ви опинилися в збитку, ви назвете маніпуляцією. Якщо в темному провулку вам приставили ніж до живота і прошепотіли: “Гроші та годинник, швидко”, то ваша поведінка дуже ефективно програмується [1]. Але обізвати незнайомця маніпулятором і на думку не спадає. Який же сенс ми вкладаємо в це поняття?

Слово “маніпуляція” є коренем латинського слова “*manus*”, що означає “рука”. Словники з європейських мов тлумачать слово “маніпуляція” як окреме ставлення до об'єктів із певними намірами або цілями. Тобто мається на увазі, що особа, яка здійснює свій план (маніпулятор), має бути спритною та вправною. Сьогодні ми маємо сучасний термін “використання людей як об'єктів”, іншим словом — маніпуляція.

Тобто термін “маніпуляція” є метафорою та вживається у переносному сенсі. Це є спритність у поводженні із речами, які перенесені в цій метафорі на спритне управління людьми. З самого початку це поняття розуміється як набір засобів управління. Ним позначається лише управління зі спритністю і навіть приховане управління [2].

Метафора маніпуляції складалася поступово. Психологи вважають, що важливим етапом в її розвитку було позначення цим словом фокусників, які працюють без складних пристосувань, руками (“фокусник-маніпулятор”). Мистецтво цих артистів, що працюють під девізом “спритність рук і ніякого шахрайства”, заснована на властивостях людського сприйняття й уваги — на знанні психології людини. Своїх ефектів фокусник-маніпулятор домагається, використовуючи психологічні стереотипи глядачів, відволікаючи, переміщаючи і концентруючи їхню увагу, діючи на уяву — створюючи ілюзії сприйняття. Якщо артист володіє майстерністю, то помітити маніпуляцію дуже важко, навіть дійшлим скептикам, які дивляться в усі очі.

Саме коли всі ці принципи ввійшли в технологію управління поведінкою людей, виникла метафора маніпуляції в її сучасному значенні — як програмування думок і прагнень мас, їхніх настроїв і навіть психічного стану з метою забезпечити таку їхню поведінку, яка потрібна тим, хто володіє засобами маніпуляції.

Якщо виписати всі ті визначення, які дають авторитетні зарубіжні дослідники явищу маніпуляції, то можна виділити головні, родові ознаки маніпуляції. Маніпуляція — вид психологічного впливу, а не фізичного насильства. Маніпулятор — насамперед це психолог! Це прихований вплив. Цитуючи Г. Шиллера: “Для досягнення успіху маніпуляція повинна залишатися непомітною”. Тобто маніпулятору гарантований стовідсотковий успіх лише в тому випадку, коли його жертва вірить у те, що все, що відбувається навколо неї та безпосередньо з нею, є чистою правдою [3].

У ХХ ст. таке явище, як маніпуляція, почало активно застосовуватися та використовуватися у нових сферах — ЗМІ, лікарській

діяльності та політиці — як одне з найголовніших засобів задля здійснення своїх цілей.

Поняття “маніпуляція” можна ідентифікувати як заздалегідь підготовлену інформацію, яку було поширено серед думок або ідей людства у такій формі, при якій нав’язувана ідея сприймається як своя чи правильна.

Які ознаки політичної маніпуляції свідомістю можна розрізнити? По-перше, духовний психологічний вплив, при якому психічна система людини виступає як головна ціль маніпулятора. Це можна порівняти з легким, проте діючим впливом людини, яка має чіткі цілі на іншу людину, яка виступає в ролі жертви, якій нав’язуються необхідні маніпулятору дії, які вона не помічає, а вважає за споріднені думки з точкою зору маніпулятора. Власне кажучи, маніпулятору потрібні такі умови діяльності, при яких ситуація матиме викривлений стан подій на користь самого маніпулятора. Найчастіше до таких дій вдаються ЗМІ, які викривляють думки людей та перетворюють їх на користь провладним чи замовним структурам, яким це вигідно [4].

Оскільки політична маніпуляція суспільною свідомістю перетворилась на певну систему, з’явилися і люди, які мають здібності заробляти за рахунок такої системи шляхом пристосування до неї або до певної її частини.

Люди, які потрапляють під дію маніпуляторів, розглядаються з точки зору останніх як об’єкти, або навіть речі у певному сенсі.

Передумовами маніпуляції можуть бути такі фактори. Задля успіху маніпуляційної схеми маніпулятори застосовують таку схему викривлення інформації, яка у жертви маніпуляції не викликає жодних сумнівів ні на духовному, ні на фізичному рівні, і розуміння того, що її ошукують. В основі маніпуляції міститься не насильство, а лише спокуса. Проте людина завжди відчуває певні емоції, за допомогою яких можна розрізнити види маніпуляцій. Наприклад, “позитивний вид”, що супроводжується такими діями, як заступництво чи заспокоювання людини. Компліменти або повідомлення добрих новин, виявлення спільних інтересів тощо. Також виділяють і “негативний вид”. У цьому

випадку присутня, насамперед, критика людини або її дій. Може застосовуватися констатація негативних факторів із життя або діяльності людини тощо.

Що має на меті маніпулятор? Насамперед “нагородити” об’єкта маніпуляції такими “нагородами”, через які об’єкт потрапить у штучно створену ситуацію, яка повністю задовольняла б бажання маніпулятора. Тобто маніпулятор викривлює існуючу ситуацію, приписуючи об’єкту маніпуляції неіснуючі “нагороди”, і завдяки цьому досягає бажаних результатів [5]. У цьому випадку відбувається й інший вплив на свідомість тієї маси населення, від рішення або дій якої залежить майбутнє маніпулятора у певній сфері діяльності.

Чи можна протидіяти політичному маніпулятору? Так, можна. І найважливішим чинником опору є всебічне отримання інформації з якомога різноманітних джерел.

Існують і способи протистояння діям маніпулятора. Наприклад, погодитися у “зовнішній формі”. Мається на увазі, погодження з певними положеннями у думках маніпулятора, проте лише з такими, які більш-менш є відображенням реально існуючої ситуації, а на ті моменти, що намагається нав’язати маніпулятор, не зважати взагалі або перефразувати, тобто використовувати його ж зброю проти нього самого. Наступним дієвим засобом можна вважати засіб “позитивізації негативного”. Мається на увазі перероблення негативних моментів чи факторів у позитивні, виділення позитивних моментів.

Які ж існують методи маніпуляції? Насправді їх дуже багато, проте можна виділити найістотніші:

- “насадження”, тобто жорстке нав’язування думок;
- використання “телепортації”, тобто перенесення певних положень з приватної сфери у загальну;
- “вигідна популяція” — багато гарних слів у неясній та незрозумілій формі, проте майже нічого конкретного;
- “недосказаність”, тобто потрібні фактори висвітлюються, а “непотрібні” замовчуються;

- імітація політичних подій і навіть містифікація [6].

Отже, як ми з’ясували, маніпуляцією є такий спосіб поведінки, під час якого людина починає розділяти нав’язуване їй розуміння певного фактору чи події з потрібної маніпулятору точки зору. Таку поведінку можна розцінювати як затуманювання логіки людини за допомогою психічної на неї дії, яка має свою точку зору на певне явище, з метою нав’язування власної думки.

Уже з цього дуже короткого визначення стає зрозуміло, що маніпуляція свідомістю як засіб влади виникає тільки у громадянському суспільстві, зі встановленням політичного порядку, заснованого на представницькій демократії. Це “демократія західного типу”, яка нині завдяки “промиванню” мізків сприймається просто як демократія — антипод безлічі видів тоталітаризму.

У політичному порядку західної демократії сувереном, тобто володарем усієї повноти влади, оголошується сукупність громадян (тобто тих мешканців, які мають цивільні права). Ці громадяни — індивідууми — теоретично наділені рівними частками влади у вигляді “голосів”. Проте у майновому сенсі і політичному відношенні ці громадяни не рівні. І навіть обов’язково вони повинні бути не рівні — саме страх перед бідними згуртовує благополучну частину в громадянське суспільство, робить їх “свідомими і активними громадянами”. На цьому тримається вся конструкція демократії — “суспільства двох третин”.

Майнова нерівність створює у суспільстві “різницю потенціалів” — велику нерівновагу, яка може підтримуватися тільки за допомогою політичної влади. Великий мораліст і засновник політекономії Адам Сміт так визначав головну роль держави у цивільному суспільстві: “Привласнення крупної та обширної власності можливе лише при встановленні громадянського правління. Тією мірою, якою воно встановлюється для захисту власності, воно стає, насправді, захистом багатих проти бідних, захистом тих, хто володіє власністю, проти тих, хто ніякої власності не має”.

Інакше кажучи, як тільки маніпуляція свідомістю перетворилася на технологію панування, саме поняття демократії стало чисто умовним і вживається лише як ідеологічний штамп. У середовищі професіоналів цей штамп всерйоз не сприймають. У своїй “Енциклопедії соціальних наук” Г. Лассуелл зауважив: “Ми не повинні поступатися демократичної догми, згідно з якою люди самі можуть судити про свої власні інтереси” [7].

У політиці дуже поширено та часто використовується таке поняття, як “маніпулятивна семантика”: зміна сенсу слів і понять. Це створення нової мови сучасного суспільства про семантику політичного міфу як цілеспрямованої технології зміни змісту слів. Різновидом брехні у пресі є “конструювання” повідомлення з обривків вислову або відеооряду. При цьому змінюється контекст, і з тих самих слів створюється зовсім інший зміст, який може бути дуже вигідним певному політичному маніпулятору.

Створення штучної мови відбувається за двома напрямками. Шукаються прийнятні за денотацією слова. Тобто обираються слова, в денотації (діапазоні, сенсі) яких є і такі, які можуть бути застосовані для визначення певного явища. Нехай навіть це один з багатьох відтінків значення слова, третьорядний і маловживаний. Але він існує, тож і не є прямою брехнею його використання. Слова “умиротворення” і “війна” у дечому трохи подібні, тому замість слова “війна” застосовується “умиротворення”. Другий вплив слова — конотація, тобто ті асоціації, які пробуджує проголошене або прочитане слово. Так, важливе місце в пропаганді займало слово “стриманість”. Конотація його корисна для пропаганди.

Існують терміни, за допомогою яких створюються політичні евфемізми. Завдяки цим евфемізмам можна замаскувати або перетрактувати зміст справжніх явищ. Евфемізмами називаються такі слова, які виражають точний сенс. У цьому випадку аудиторія, як правило, розділяється на людей, які знають і не знають визначення цього терміна. Головною перевагою таких термінів є те, що вони впливають на свідомість людини, додаючи собі балів завдяки науковому підґрунтю.

Гарним терміном, на наш погляд, не можна назвати якусь мерзенність. До таких термінів належить, наприклад, слово “ембарго”. Якщо середній західний демократ ще відчував певну незручність від потужного бомбардування Іраку як такого собі “покарання”, то встановлене в серпні 1990 р. тотальне ембарго на торгівлю з Іраком не викликало жодного спречання. Але ж це значно більший крок, ніж бомбардування? Чи не так? [8].

Отже, можна зробити такі висновки: на сьогодні феномен політичного маніпулювання є сам по собі парадоксом. Маніпулювання є потужним інструментом прихованого впливу на психіку і поведінку людини. Політики та іміджмейкери дуже вдало використовують цей “прийом” у боротьбі за владу або намаганні її утримати. Однак, незважаючи на популярність такого методу та широке його використання, відомо про нього (метод маніпулювання) дуже мало, а це є ще однією ознакою його парадоксу. Цей метод не описують ЗМІ, про нього ніколи не буде сказано “з перших вуст” самими його “користувачами”. Отже, логічним є питання: про що може свідчити застосування таких технологій у політичній діяльності? Про нерозбірливість у засобах? Беру на себе сміливість припустити, що навпаки. Це є свідченням інтелектуальної переваги певного прошарку населення над іншим, який являє собою “народного обранця” і є феноменальним явищем у політичному аспекті.

Література

1. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. — М.: Алгоритм, 2004. — 528 с.; М.: Эксмо, 2005. — 832 с.
2. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. — 3-е. изд. М.: Речь, 2003. — 304 с.
3. Березкина О. С. Очерки истории и теории политической науки: Учеб. пособие / О. С. Березкина. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 2012. — 238 с.
4. Залесский К. НСДАП. Власть в Третьем рейхе. — М.: Яуза, Эксмо, 2005. — 458 с.
5. Моль А. Теория информации и эстетическое восприятие. — М.: Мир, 1996. — 352 с.
6. Кочетков А. П. Корпоративные элиты / А. П. Кочетков. — М.: Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2012. — 219 с.

7. Гвишвили Г. В. От тирании к демократии: эволюция политических институтов / Г. В. Гвишвили. — М.: URSS: Либроком, 2012. — 395 с.

8. Зотов В. Д. История политических учений: Учебник / В. Д. Зотов, Л. В. Зотова. — М.: Юристъ, 2005. — 511 с.

Будь-яка маніпуляція свідомістю людини є процесом взаємодії між суб'єктами. Особа може стати жертвою маніпулятора лише в тому випадку, коли вона налаштовується як співавтор або співучасник. Тільки-но суб'єкт під впливом маніпулятора починає перебудовувати свої погляди та думки і згоден діяти за схемою маніпулятора — маніпуляція відбулася. Натомість, якщо та особа засумнівалась у доцільності пристати на користь мотивації маніпулятора, то жертвою вже не стає. Важлива особливість у сприйнятті (суб'єктом) політичної маніпуляції з боку влади полягає в тому, що вплив влади сприймається як один з основних чинників в організації життя людей, і саме владний вплив сприймається особою вряду-годи як найбільш дошкульний.

Любая манипуляция сознанием человека представляет собой процесс взаимодействия между субъектами. Лицо может стать жертвой манипулятора только в том случае, если оно настроивается как соавтор или соучастник. Едва субъект под влиянием манипулятора начинает перестраивать свои взгляды и мнения и согласен следовать схеме манипулятора — манипуляция состоялась. Но, если лицо усомнилось в целесообразности принять мотивацию манипулятора, то жертвой уже не становится. Важная особенность восприятия (субъектом) политической манипуляции со стороны власти заключается в том, что влияние власти воспринимается как один из основных факторов в организации жизни людей, и именно властное влияние воспринимается лицом зачастую наиболее болезненно.

Any manipulation of human consciousness is a process of interaction between actors. A person may become a victim of the robot arm only when it is configured as a co-author or accomplice. As soon as a subject under the influence of the robot arm starts to rebuild their views and opinions and agree to follow the pattern of the manipulator — the manipulation took place. But if the person questioned the motivation to take the manipulator, the victim no longer is. An important feature of perception (subject) of the political manipulation by the authorities is that the influence of power is perceived as one of the main factors in the organization of human life, and that is overbearing influence of perceived face is often the most painful.

Надійшла 13 травня 2013 р.